

Е. В. Султанова ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2011. – 19 с.

#### REFERENCES

- Gasjuk, 2012* - Gasjuk M. B. Vpliv faktorů simejnogo stanu na subektno-cinnisni osoblivosti samoaktualizacii zhinoctva / B. M. Gasjuk // Aksiopsihologija rozvitku osobivosti v osvitu'omu sere dovishhi. – Ivano-Frankivs'k : Pri karpats'kij nacional'nij universitet imeni Vasilja Stefanika. – 2012. – № 1(3). – S. 13-21.
- Hovorun, 2010* – Hovorun T. V. Genderni aspektiekonomichnoi socializacii / Tamara Hovorun // Ukrainoznavchij al'manah. – Vipusk 4 (specvipusk) : Genderna osvita v Ukraїni : dosvid, problemi, perspektivi (na vikonannja Nakazu MON № 839 «Pro vprovadzhennja principiv gendernoї rıvnosti v osvitu»). – K. : Melitopol', 2010. – S. 60–67.
- Hovorun, 1999* – Hovorun T. V. Stat' ta seksual'nist': psihologichnij rakurs / T. Hovorun, O. Kikinezhdı. – Ternopil' : Navchal'na kniga – Bogdan, 1999. – 384 s.
- Emishjanc, 2013* - Emishjanc O. B. Psihologichni osoblivosti samoaktualizacii osobivosti v zalezhnosti vid tipu sim'ı : povnoi/nepovnoi / O. B. Emishjanc // Aktual'ni problemi sociologii, psihologii, pedagogiki : zbirnik naukovih prac'. – Vip.18. – K. : Logos, 2013. – S. 131-138.
- Sultanova, 2011* – Sultanova E. V. Pedagogichni umovisamoaktualizacii majbutn'ogo vchitelja muziki v procesi profesijnoi pidgotovki [Tekst] : avto ref. dis. ... kand. ped. nauk : [spec.] 13.00.04 «Teorija ta metodika prof. Osviti» / E. V. Sultanova ; Vinnic'kij derzhavnij pedagogichnij universitet imeni Mihajla Kocjubins'kogo. – Vinnicja, 2011. – 19 s.

Надійшла до друку 3.03.2015

УДК 159. 96

Лілія Шелег

### ВПЛИВ «Я-ОБРАЗУ» НА ПСИХОСОМАТИЧНИЙ СТАТУС ПРАВООХОРОНЦІВ

*Вивчення особливостей та бажаного вектору динаміки «Я-образу» у правоохоронців, схильних до психосоматичних розладів, здійснене автором за допомогою методики Т. Лірі. Визначені основні параметри «Я-образу» таких осіб: значні відмінності між реальним та ідеальним «Я-образами», що свідчить про незадоволеність наявним станом речей; переживання особистісного конфлікту; слухняність, боязкість, невміння проявити супротив; домінування інтрапсихічної спрямованості особистісного реагування на ймовірний хворобливий стан, що зумовлює порушення соціальної та професійної адаптації та проявляється в емоційно-вольових розладах, зокрема реакціях подразливої слабкості, тривожності та пригніченості, «втечі» у хворобу; незначна представленість інтерпсихічної спрямованості реагування, що найбільшою мірою залежить від преморбідних особливостей особистості та проявляється в спекулюванні своїми психофізичними неадаптаціями, та ін.*

**Ключові слова:** особистість, правоохоронець, «Я-образ», адаптація, психосоматичний статус, психосоматичні розлади, інтрапсихічна спрямованість, тривожність, преморбідні особливості.

*Изучение особенностей и желательного вектора динамики «Я-образа» у правоохоронителей, склонных к психосоматическим расстройствам, осуществлено автором с помощью методики Т. Лири. Установлены основные параметры «Я-образа» таких лиц: значительные различия между реальным и идеальным «Я-образами», свидетельствующие о неудовлетворенности текущим положением; переживание личностного конфликта; послушание, боязливость, неумение оказать сопротивление; доминирование интрапсихической направленности личностного реагирования на возможное болезненное состояние, обуславливающее нарушения социальной и профессиональной адаптации и проявляющееся в эмоционально-волевых расстройствах, в частности в реакциях раздражительной слабости,*

тревожности и угнетенности, «бегстве» в болезнь; незначительная представленность интерпсихической направленности реагирования, что в наибольшей степени зависит от преморбидных особенностей личности и проявляется в спекулировании своими психосоматическими неурядицами, и проч.

**Ключевые слова:** личность, правоохранитель, «Я-образ», адаптация, психосоматический статус, психосоматические расстройства, интрапсихическая направленность, тревожность, преморбидные особенности.

*The author has studied and desirable features of the vector dynamics «self-image» of law enforcement officers who are prone to psychosomatic disorders were used the technique of T. Leary. The main parameters of the «self-image» of such persons were identified: significant differences between real and ideal «self-images», which indicates dissatisfaction with the status quo, which experiencing a situation of prolonged intrapersonal conflict, contradictions between the desire for the recognition group and the hostility towards its members; the predominance in the structure of personality qualities which indicates obedience, timidity, helplessness, inability to show resistance, sensitivity to neglect and rudeness of others, fear of failure, as the basis of motivational orientation that defines conformal behavior; the dominance of intramental orientation of personal response to probable painful condition, that causes impaired social and professional adaptation and manifested in the emotional-volitional disorders, in particular, in the reactions irritating weakness, anxiety and depression, «escape» in sickness; low representation intermental focus directional response, which depends greatly on premorbid personality characteristics and manifests itself in speculate their mental and physical problems and manifestations of aggressiveness towards others.*

*Such a complex of personal characteristics of law enforcement officers is evidence of violations of the process of formation of the «self-image» and social identity under the influence of the conditions of professional activity; dissatisfaction motivation of recognition, affirmation and self-worth in accordance with the values adopted in the society; chronic conditions frustrant («existential frustration» by V. Frankl) or deprivation because of the inability to meet basic vital and social needs.*

**Keywords:** *personality, militiaman, «self-image», adaptation, psychosomatic status, psychosomatic disorders, intrapsychic orientation, anxiety, premorbid characteristics.*

**Постановка проблеми.** Необхідність гуманістичного спрямування правоохоронної діяльності не викликає сумнівів ні в керівництва держави, ні в самих працівників, ні в громадян, які є суб'єктами профілактики, правоохорони та правозастосування. Утім, незважаючи на безумовно соціономічний характер діяльності, поза межами уваги процесу реформування правоохоронних органів залишається низка проблем, що стосуються суб'єкта діяльності. Інколи складається враження, що правоохоронець, оскільки він був зарахований на службу внаслідок успішного проходження процедури професійно-психологічного відбору, бере на себе зобов'язання впродовж усього терміну професіогенезу перебувати в найкращій фізичній та психологічній формі, аби виконувати свої професійні обов'язки в стресогенних умовах. Але насправді таких зобов'язань бути не може: зміст і умови діяльності здатні чинити як позитивний, так і негативний вплив на особистість, визначаючи відповідний вектор розвитку та динаміку його психосоматичного статусу. Тому зростаючі вимоги держави і суспільства до ефективності протидії злочинності та охорони громадського порядку повинні супроводжуватися проведенням науково-практичних досліджень щодо всієї сукупності

детермінант та чинників професіогенезу суб'єкта правоохоронної діяльності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивченню як окремих аспектів, так комплексного дослідження психології суб'єкта правоохоронної діяльності присвячені роботи Д. Александрова, В. Андросюка, В. Барка, Л. Казміренко, О. Кудерміної, М. Костицького, Т. Малкової, В. Медведєва, О. Цільмак та інших юридичних психологів. У предметному полі психосоматики суб'єкт діяльності досліджувався як психологами, так і психіатрами: Ф. Александером, Ю. Антроповим, В. Бройтигамом, О. Долженком, Б. Любан-Плоцюю, В. Менделевичем, А. Менегетті, Н. Пезешкіаном, П. Петрюком, М. Сандомирським, К. Сельченком, П. Сидоровим, Г. Страшенбаумом, Ю. Тарновським та ін. Незважаючи на вельми суттєвий доробок попередників, у сучасній юридичній психології відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемі психосоматичного статусу суб'єкта правоохоронної діяльності.

**Метою написання статті** є визначення особливостей впливу «Я-образу» на психосоматичний статус правоохоронців. Схильність до психосоматичних розладів є наслідком негативної трансформації уявлень про власний психосоматичний статус та становить собою дезадаптивний процес, спричинений змістом та умовами професійної діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** Вивчення особливостей та бажаного вектору динаміки «Я-образу» у правоохоронців, схильних до психосоматичних розладів, здійснене нами за допомогою методики Т. Лірі («Діагностика міжособистісних відносин» – ДМВ). Вибірка представлена 102 працівниками зі стажем служби в правоохоронних органах понад 5 років.

Узагальнення одержаних результатів дозволяє констатувати, що актуальний стан «Я-образу» не задовольняє наших респондентів. Загалом вони характеризують себе, як носіїв конформних установок, конгруентних у контактах з оточенням (VII-VIII октанти), невпевнених у собі, піддатних думці оточення, схильних до компромісів (V-VI октанти). Натомість, їм хотілося б дещо зменшити рівень конформності та більш заповзятю відстоювати власну точку зору (III-IV октанти), бути більш незалежними, наполегливими та домінантними, готовими відстоювати свою точку зору в конфлікті (I-II октанти).

Слід указати також на наявність досить значних розбіжностей між узагальненими результатами щодо «Реального Я-образу» та «Ідеального Я-образу». Так, за VI октантом («залежний – слухняний») різниця становить 5,9 балів у бік зменшення, за VII октантом («співпрацюючий – конвенціональний») – +5,5 балів, за III октантом («прямолінійний – агресивний») – +4,2 бала, за I октантом («владний – лідируючий») – +3,8 балів.

У нормі, зазвичай, значних розбіжностей між цими показниками не спостерігається; помірна (неконфліктна) розбіжність або, скоріше, неповний збіг розглядається, як необхідна умова для подальшого зростання особистості, самовдосконалення. Значні розбіжності при оцінці актуального й ідеального «Я-образів» свідчать про наявність вираженого внутрішньоособистісного конфлікту, високий рівень невротизації особистості. При цьому особи, яким притаманні домінуючі, агресивні та незалежні риси, значно рідше проявляють незадоволення своїм характером, хоча й у них можуть бути наявні тенденції до самовдосконалення.

Таким чином, найгострішою вадою «Я-образу» респонденти вважають надлишок залежності від оточення; їм не вистачає також конвенціональності, прямолінійності та владності. Ми вбачаємо в таких результатах певну суперечливість: якщо зменшення залежності здатне позитивно впливати на якість співробітництва, то зростання прямолінійності та владності цьому аж ніяк не сприяє. Напевне, пояснення тут полягає в загальній дисгармонійності самооцінки, незадоволеності собою в цілому, що схиляє до пошуку простих рецептів особистісного комфорту («сильного більше поважають»).

Зазначимо також, що узагальнені результати щодо «реального Я-образу» свідчать про незадоволеність собою та занижену самооцінку осіб, схильних до психосоматичних розладів (VI октант – 11,3 бала, V октант – 8,2 бала), переживання ними ситуації затяжного конфлікту (IV октант – 8,9 бала), конфлікт між прагненням до визнання групою та ворожістю щодо її учасників, тобто проблема подавленої ворожості (IV октант – 8,2 бала, VIII октант – 8,4 бала).

При інтерпретації одержаних результатів ми виходили з вимоги орієнтуватися, передусім, на переважання одних показників над іншими, а не на абсолютні їх величини.

Як уже зазначалося, найвищий бал у «реальному Я-образі» відмічено за VI октантом (*залежний – слухняний* тип) – 11,3 бала, що свідчить про слухняність, боязкість, безпомічність, невміння проявити супротив, чутливість до неухважності та брутальності оточення, побоювання неуспіху як основи мотиваційної спрямованості, що визначає конформну поведінку. Такий стан речей розцінюється респондентами, як украй незадовільний (різниця між реальним та ідеальним образами становить 5,9 балів) та демонструється прагнення їх позбутися, принаймні, у межах статі просто ввічливим та довіряти людям, зберігати теплі відносини.

Невпевненість у собі у них тісно пов'язана з нестійкою самооцінкою. Старанність та відповідальність у роботі створює їм хорошу репутацію в колективі, проте інертність у прийнятті рішень та конформність установок не сприяє просуванню на кар'єрному шляху. Тобто, такі особи володіють уразливими особливостями та намагаються приховати їх, замість вибудови відповідних психологічних умінь самозахисту. Вважаємо, що подібне є

підґрунтям негативної трансформації психосоматичного статусу особистості як психофізіологічного реагування організму на таку «подвійну гру».

Наступним за вираженістю балів є IV октант (*недовірливий – скептичний* тип) – 8,9 балів у «Реальному Я-образі», що свідчить про некомунікабельність, труднощі в інтерперсональних контактах через невпевненість у собі, відособленість, підозрілість та острах поганого ставлення, замкнутість, скептичність, розчарування в людях, скритність, негативізм, переконаність у недоброзичливості оточення, образливість. Утім такі риси їх загалом задовольняють, на що вказує незначна динаміка в «Ідеальному Я-образі» (-1,1 бала).

У ситуаціях професійної взаємодії це проявляється в критичності до будь-яких думок, окрім власної, незадоволеності своїм професійним статусом, надчутливості до критичних зауважень на свою адресу тощо.

Дещо нижчими є результати за VIII октантом (*відповідальний – великодушний* тип) – 8,4 бала у «Реальному Я-образі», що визначає емоційну залученість (не виключено, що й поверхневу), альтруїстичність, гнучкість у контактах, комунікабельність, доброзичливість, прагнення допомогти й співпереживати, делікатність, безкорисливість та чуйність. Можна говорити про гармонійність осіб, схильних до психосоматичних розладів, у самосприйнятті цих властивостей (значення «Ідеального Я-образу» – 8,3 бала). Разом із цим прагнення подобатися оточенню містить у собі стресогенний потенціал, що «вивільняється» за допомогою ворожості або підвищеної напруженості. Нарешті, відносно високими є значення V октанту (*покірний – сором'язливий* тип) – 8,2 бала у «Реальному Я-образі». Такі значення свідчать про скромність, підлеглість, поступливість, емоційну стриманість, добросовісність у виконанні професійних та інших обов'язків. Опитані не вбачають сенсу у зміні цих властивостей (значення «Ідеального Я-образу» також 8,2 бала). Утім вектор саморозвитку в зазначеному випадку полягає, на наш погляд, у прагненні до розширення соціальних контактів, меншій зосередженості на своїх недоліках та проблемах, подоланні схильності некритично сприймати думку «сильніших» без урахування особливостей ситуації. Звертає на себе увагу, що в «Реальному Я-образі» майже не відрізняються значення II (*незалежний – домінуючий*), I (*владний – лідируючий*) та III (*прямолінійний – агресивний*) октантів: відповідно 6,9 бала, 6,1 бала та 6,0 балів, причому «Ідеальний Я-образ» в уявленні респондентів виглядає набагато більш агресивними та домінантним (за II октантом +1,4, за I октантом +3,8, за III октантом +4,2 бала).

Така неузгодженість у баченні реального та ідеального «Я-образів», найперше, свідчить про його дисгармонійність, наявність глибокого внутрішньоособистісного конфлікту, що спричиняє високий рівень тривожності та її соматизацію. Вона цілком пояснює специфічність

психосоматичного профілю наших респондентів та узгоджується з результатами за іншими методиками.

Дійсно, психологічні особливості професійної діяльності вимагають від правоохоронців розвиненості властивостей, представлених у I-IV октантах. Працівник повинен мати високу мотивацію досягнення, швидко приймати рішення, бути впевненим у собі, енергійним, активним та доміантним, підкоряти своїй волі оточення (риси I октанту), а не егоїстичним, схильним до суперництва, відчуженим, хвалькуватим, самозакоханим та самонадіяним (риси II октанту). Професійна діяльність не може бути ефективною без вимогливості, наполегливості та енергійності, принциповості в оцінках, непримиримості до порушень правопорядку (риси III октанту), що зовсім не означає звинувачення оточення «у всіх гріхах», насмішок над ними, недоречної агресивності та ворожості, іронічності та дратівливості. Навпаки, уміння прислухатися до думки інших людей, адекватно використовувати владні повноваження, дозувати свій вплив на групову професійну діяльність, не перекладати труднощі на інших належить до адаптивних рис структури особистості працівника правоохоронних органів.

Найменшою мірою, на думку опитаних, їм приманні риси VII октанту, що визначають *здатність до співпраці та конвенціональність*. Такий стан речей вони вважають несприятливим та прагнуть його змінити (показник «Реального Я-образу» – 5,8 балів, «Ідеального Я-образу» – 11,3 бала, бажана динаміка становить +5,5 бала). Цікаво, що таке прагнення дзеркально відображає бажану динаміку «Я-образу» за V октантом (-5,9 балів), тобто «залежність – слухняність» розуміється, як антипод ефективного співробітництва.

Вони хотіли б бути більш дружелюбними, комунікабельними, сенситивними, товариськими, безконфліктними, орієнтованими на соціальне схвалення, емоційно лабільними, гнучкими й компромісними при вирішенні проблем та в конфліктних ситуаціях, свідомо конформними, ініціативними ентузіастами в досягненні цілей групи, прагнути допомагати, проявляти теплоту в стосунках, заслужити визнання й повагу оточення.

На наш погляд, позитивними аспектами тут є: прагнення знайти спільність з іншими, сприйнятливість до емоційного настрою групи. Така співпраця ґрунтується на врахуванні широкого кола інтересів, гнучкості, компромісності при вирішенні проблем у конфліктних ситуаціях, отже, сприяє ефективній професійній діяльності.

Порівняємо узагальнені результати осіб, схильних до психосоматичних розладів, із певними еталонними значеннями – результатами, одержаними при опитуванні управлінців ОВС (керівників органів та підрозділів МВС України) [Запорожцев, 2000: с. 129-130]. Вони також віддають перевагу конвенціональним відносинам ( $x_{сер.} = 7,2$  бала), але при практично такій же вираженості авторитаризму ( $x_{сер.} = 7,0$  балів);

дещо нижчим є значення «прямолінійності – агресивності» ( $x_{\text{сер.}} = 6,3$  бала), що проявляється в поведінці, як наполегливість у досягненні мети, надмірна упертість або ж як нестриманість, запальність. На межі низьких значень знаходяться показники за шкалою «незалежність – домінування» ( $x_{\text{сер.}} = 5,3$  балів), отже, нівелюються прояви незалежності, почуття власної зверхності, експансивності, дистантності, категоричності у відстоюванні своєї думки.

Разом із тим, виявлені значні відмінності між актуальним та ідеальним «Я-образами» працівників міліції. Опитані управлінці вважають, що їхніми недоліками є, насамперед, компромісність у поведінці ( $-2,8$  балів); залежність від думки інших (керівників вищого рівня), а також конформність ( $-1,6$  бала), нестриманість, запальність та щирість ( $-1,5$  бала); їм заважає досягти успіху недостатньо виражені організаторські здібності та здатність реалізувати владні повноваження, авторитарність ( $+2,1$  бала). Отже, вони орієнтовані на те, щоб у подальшому позбутися зазначених недоліків чи нівелювати їх.

На завершення опису узагальнених результатів за методикою ДМВ Т. Лірі зазначимо, що індекс домінування за «Реальним Я-образом» – негативний ( $-6,2$ ), за «Ідеальним Я-образом» – позитивний ( $+4,5$ ). Згідно з визначеними автором теоретичними засадами, негативне значення вказує на тенденцію до підлеглості, відмову від відповідальності та позиції лідерства; позитивне – свідчить про прагнення до домінування. Сама по собі встановлена нами трансформація не містить небезпеки, але її сумарне значення ( $10,7$ ) знаходиться в межах акцентуації, тобто свідчить про серйозні особистісні проблеми, що здатні спричинити як невротизацію, так і негативну динаміку психосоматичного статусу. Індекс дружельюбності за «Реальним Я-образом» – позитивний ( $+3,9$ ), за «Ідеальним Я-образом» – мінімально негативний ( $-0,4$ ). Позитивний результат тут свідчить про прагнення особистості до встановлення дружніх стосунків та співробітництва з оточення; негативний – вказує на прояви агресивно-конкурентної позиції, що є перепорою до співробітництва та успішної спільної діяльності. Можемо стверджувати, що така позиція представлена в незначному ступені, тобто бажана динаміка тут швидше декларована, ніж дійсна: респонденти насправді не вважають, що їм слід суттєво переглядати своє ставлення до оточення. Зазначене дозволяє визначити основні параметри «Я-образу» осіб, схильних до психосоматичних розладів: значні відмінності між реальним та ідеальним «Я-образами», що свідчить про незадоволеність наявним станом речей; занижена самооцінка, переживання ситуації зтяжненого внутрішньоособистісного конфлікту, суперечливості між прагненням до визнання групою та ворожістю щодо її учасників; переважання в структурі особистості якостей VI октанту за ДМВ, що свідчить про слухняність, боязкість, безпомічність, невміння проявити супротив, чутливість до неуважності та брутальності оточення,

побоювання неспіху як основи мотиваційної спрямованості, що визначає конформну поведінку; домінування інтрапсихічної спрямованості особистісного реагування на ймовірний хворобливий стан, що зумовлює порушення соціальної та професійної адаптації та проявляється в емоційно-вольових розладах, зокрема, реакціях подразливої слабкості, тривожності та пригніченості, «втечі» в хворобу; незначна представленість інтерпсихічної спрямованості реагування, що найбільшою мірою залежить від преморбідних особливостей особистості та проявляється в спекулюванні своїми психофізичними негараздами та проявах агресивних тенденцій щодо оточуючих.

**Висновки і перспективи.** Можемо стверджувати, що встановлений нами комплекс особистісних властивостей правоохоронців є свідченням порушень процесу формування «Образу-Я» та соціальної ідентичності під впливом умов професійної діяльності; незадоволення мотивації визнання, самоствердження та самоповаги відповідно до цінностей, прийнятих у суспільстві; хронічного стану фрустрованості («екзистенційної фрустрації», за В. Франклом) чи депривованості через неможливість задоволення основних вітальних та соціальних потреб.

Перспективи впровадження одержаних результатів ми вбачаємо в удосконаленні процедури психологічного відбору та психологічного супроводження професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

#### ЛІТЕРАТУРА

- Запорожцев, 2000* – Запорожцев Є. Г. Психологічні особливості діяльності керівника ОВС України : [дис... канд. юрид. наук, спец. 19.00.06 – Юридична психологія] / Запорожцев Є. Г. – К., 2000. – 189 с.
- Кудерміна, 2014* – Кудерміна О. І. Психологія суб'єкта правоохоронної діяльності : акмеологічний вимір : [дис... докт. психол. наук : спец. 19.00.06 – Юридична психологія] / О. І. Кудерміна. – К., 2014. – 515 с.
- Яцків, 2012* – Яцків О. С. Психосоматичні захворювання у працівників міліції : сутність та профілактика : [авт. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 19.00.06 – Юридична психологія]. – Харків, 2012. – 22 с.

#### REFERENCES

- Zaporozhtsev, 2000* – Zaporozhtsev Ye. H. Psykholohichni osoblyvosti diialnosti kerivnyka OVS Ukrainy : [dys... kand. yuryd. nauk, spets. 19.00.06 – Yurydychna psykholohiia] / Zaporozhtsev Ye. H. – K., 2000. – 189 s.
- Kudermyna, 2014* – Kudermyna O. I. Psykholohiya sub'yekta pravoxoronnoyi diyalnosti : akmeologichnyj vymir : [dys... dokt. psychol. n. : specz. 19.00.06 – Yurydychna psykholohiya] / O. I. Kudermyna. – K., 2014. – 515 s.
- Yaczkiv, 2012* – Yaczkiv O. S. Psykosomatychni zaxvoryuvannya u pracivnykiv militsiyi: sutnist ta profilaktyka: [avt. dys... kand.. psychol. n.; specz. 19.00.06 – Yurydychna psykholohiya]. – Harkiv, 2012. – 22 s.

*Надійшла до друку 30.01.2015 року*